

УДК 811.161.2'373.47:821.161.2-93

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.1-20>

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВІЗАЦІЇ МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ)

LEXICAL MEANS OF SPEECH EXPRESSIVIZATION (BASED ON MATERIALS FROM MODERN LITERATURE FOR CHILDREN AND TEENAGERS)

Асмаковська Г. Г.,*orcid.org/0000-0003-1494-2536***Scopus Author ID: 57200104244***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови**Криворізького державного педагогічного університету***Ковальова Г. М.,***orcid.org/0000-0002-0857-4493**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри мовної підготовки**Донбаської державної машинобудівної академії*

У статті на матеріалі творів Андрія Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу», «Таємниця підводного човна», «Таємниця зміїної голови», орієнтованої на дитячу та підліткову аудиторію, проаналізовано лексичні засоби мовної експресії. З'ясовано, що таким лінгвоодинаціям властива антропоцентрична природа, тісний зв'язок із внутрішнім світом людини, контекстуальна зумовленість емотивно-оцінних смислів у межах певної ситуації спілкування тощо.

Мовні засоби експресивізації мовлення персонажів у творах митця представлені чотирма лексико-граматичними класами – іменниками, прикметниками, дієсловами та прислівниками. Встановлено, що експресивний потенціал аналізованих лексем пов'язаний із суб'єктивним уявленням мовців про предмети, ознаки, поняття, дії, стани, процеси та ін. У досліджуваних текстах найсолідніше представлено експресиви, виражені дієслівною лексикою найрізноманітніших тематичних та лексико-семантичних груп (мовлення, пересування, конкретної фізичної дії, сприйняття, мислення тощо), що свідчить про динамічність сюжету, бажання автора надати тексту «живого» звучання.

Активно залучені в художній контекст експресивні іменники, що репрезентують назви осіб або вербальне вираження почуттєвих інтенцій мовця. Експресивізація мовлення підлітків є важливим засобом емотивно-оцінної характеристики віково-психологічних особливостей цієї спільноти, що відображено у здатності надавати оцінного значення тим чи тим лексемам у процесі словотвору. Відзначено, що суфікси суб'єктивної оцінки надають іменникам особливих конотацій і демонструють зв'язок емоційного стану персонажа з лексичною організацією його мовлення. Зафіксовано, що експресивна природа прикметникових елементів полягає в референтній вибірковості, спрямованій на фіксацію незвичайних або інтенсифікованих якостей та ознак предмета або явища, на які звертає увагу письменник. Окрему увагу звернено на використання прислівників в аналізованих текстах, що також постають засобом експлікації емотивних, аксіологічних, оцінних уявлень і стереотипів у процесі міжособистісного спілкування дітей та підлітків.

Визначено, що експресивні лексичні одиниці впливають на емоційну сферу того чи того персонажа, забезпечують послаблення або посилення емотивно-оцінної та психологічної тональності контексту, породжуваної різними комунікативними ситуаціями. Експресиви надають емотивно-аксіологічні характеристики персонажів-підлітків у процесі реалізації діалогового мовлення, акцентують на особливостях зовнішності,

розумових здібностях, рисах характеру, фізичному та психічному станах, суспільних відносинах, поведінці тощо.

Ключові слова: експресивна лексика, експресивна функція, експресивність, конотація, експресивізація, емотивний, оцінний, твори Андрія Кокотюхи.

In the article, based on the works of Andriy Kokotyukha “The Secret of the Cossack Treasure”, “The Secret of the Submarine”, “The Secret of the Snake Head”, oriented towards middle school age, lexical means of speech expression are analyzed. It was found that such linguistic units are characterized by an anthropocentric nature, a close connection with the inner world of a person, contextual conditioning of emotional and evaluative meanings within a certain communication situation, etc.

The linguistic means of expressiveness of the speech of the characters in the artist's works are represented by four lexical and grammatical classes – nouns, adjectives, verbs and adverbs. The expressive potential of the analyzed lexemes and phrases is associated with the subjective perception of speakers about objects, signs, concepts, actions, states, processes, etc. In the studied texts, the most solidly presented are expressives expressed by the verb vocabulary of the most diverse thematic and lexical-semantic groups (speech, movement, specific physical action, perception, thinking, etc.), which indicates the dynamism of the plot, the author's desire to give the text a “live” sound.

Actively involved in the artistic context are expressive nouns that represent the names of persons or the verbal expression of the speaker's sensory intentions. Expressivization of the speech of adolescents is an important means of emotional and evaluative characterization of the age-psychological characteristics of this community, which is reflected in the ability to give evaluative meaning to certain lexemes in the process of word formation. It is noted that the suffixes of subjective evaluation give nouns special connotations and demonstrate the connection of the character's emotional state with the lexical organization of his speech. The expressive nature of adjective elements consists in referential selectivity aimed at fixing unusual or intensified qualities and features of an object or phenomenon to which the writer draws attention. Special attention is paid to the use of adverbs in the analyzed texts, which also serve as a means of explicating emotional, axiological, evaluative ideas and stereotypes in the process of interpersonal communication of children and teenagers.

It is determined that expressive lexical affect the emotional sphere of a particular character, provide a weakening or strengthening of the emotional-evaluative and psychological tonality of the context, generated by various communicative situations. Expressives provide emotional-axiological characteristics of adolescent characters in the process of implementing dialogic speech, emphasize the features of appearance, mental abilities, character traits, physical and mental states, social relations, behavior, etc.

Key words: expressive vocabulary, expressive function, expressiveness, connotation, expressivization, emotional, evaluative, works of Andriy Kokotyukha.

Постановка проблеми. На тлі сучасних культурно-ціннісних зламів в українському суспільстві й дедалі інтенсивнішому залученню української мови в різні сфери діяльності й, що важливо, побут лінгвоносіїв, постає потреба акцентувати на поліфункційності нашої мови. За таких умов варто звернути увагу на весь спектр можливостей урізноманітнювати мовлення людини, що дає змогу говорити про мову не лише як про засіб комунікації, але, зокрема, орієнтуватися на її експресивні потужності.

Відомо, що лексичним експресивним засобам належить чільне місце в арсеналі експресивного фонду національної мови, тому врахування виражально-зображальних можливостей експресивного слова дає підстави дослідити експресивізацію мовлення не лише як власне лінгвістичну сутність, а зважити на експресивність як психолінгвістичну, соціолінгвістичну, лінгвокультурологічну проблему. У такому разі наукове зацікавлення викликають художні тексти, у яких письменники намагаються максимально невимушено й точно передати особливості мовлення юних персонажів своїх творів і тим самим проілюструвати життєвість описаних ситуацій, розкрити психолого-вікові риси героїв твору. Нашу дослідницьку увагу привернула мовотворчість сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи, засновника українського готичного детективу й автора багатьох дитячих детективних повістей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення експресивної лексики неодноразово зверталися науковці, які у своїх розвідках апелювали до потрактувань ключових понять проблемного поля «експресивність», «експресія», «експресивізація» з позиції соціолінгвістич-

ного, лексикологічного, національно-культурологічного, стилістичного підходів (Н. Бойко [1], С. Єрмоленко [2], В. Калашник, Т. Коваль [3], С. Помирча [4], А. Мойсієнко, В. Русанівський, Н. Сологуб, О. Тараненко, О. Тодор [2], В. Чабаненко та ін.). Непоодинокими в сучасному дослідницькому просторі є роботи, пов'язані з аналізом проблеми функціонування української експресивної та емотивної лексики в художніх контекстах (Н. Бойко [5], Г. Волчанська [6], К. Бортун [7], Л. Деркач [8], Р. Зінчук [8], Н. Майборода [9], Л. Томіленко [10] та ін.).

У контексті подібних праць досить актуально звучатимуть питання про експресивну природу лінгвоодиниць у контексті індивідуально-авторського світобачення з опертям на аналіз мовлення дітей і підлітків у сучасному художньому дискурсі. Така тенденція відповідає антропоцентричному вектору досліджень у новітньому мовознавстві і, очевидно, актуалізує інформацію про зв'язок мови з внутрішнім світом людини, її суб'єктивною емотивно-оцінною сферою світовідчуття, здатністю стати «експресивним відтворенням певних фрагментів картини світу, різнопланових комунікативних намірів мовця, його реакцій на предмет думки, ставлення до співрозмовника, прагнення вплинути на внутрішню (почуттєву) сферу адресата мовлення, створити позитивно-емоційний план спілкування» [1, с. 433].

Мета дослідження полягає у з'ясуванні семантичних і функційних особливостей експресивної лексики в текстах сучасної української літератури для дитячої і підліткової аудиторії, визначенні механізму експресивізації мовлення персонажів, реалізації експресивної функції мови у процесі міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці кваліфікують експресивність як дискусійне явище, яке потребує дослідницьких зусиль, спрямованих на вивчення її сутності та прагматичних потенцій, вироблення єдиних і систематизованих підходів до витлумачення ключових понять, виявлення її кількісного та якісного складу в різних типах дискурсу, окреслення специфічних ознак і меж експресивів тощо. У своїх наукових працях Н. Бойко зазначає, що наразі відсутні чіткі критерії виокремлення експресивної лексики як об'єкта дослідження, а до її складу зараховують або будь-яке слово, що розглядається як потенційно експресивне, або ототожнюють її з лексикою, що тільки називає емоції та почуття, хоч функційна природа таких груп слів і експресивів абсолютно різна [1, с. 24].

Розвиваючи теорію експресивності, першорядним кроком є аналіз термінологічних понять, зафіксованих у наукових доробках провідних дослідників і відповідних лексикографічних джерелах, які слугують основою для тлумачення цього дискусійного явища. Насамперед звернімося до довідкової академічної праці, енциклопедії «Українська мова» (2004 р.), у якій подано таке потрактування: «експресивність – властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [11, с. 170]. Автор згаданої словникової статті С. Єрмоленко зазначає, що завдяки експресивності виражальних засобів мовець може передавати своє ставлення і до повідомлення, і до адресата. Іншими словами, цей специфічний (експресивний) шар української лексики орієнтований не стільки на номінацію типових фрагментів картини світу, скільки на вирізнення окремих об'єктів з-поміж низки подібних з опертям на їх особливі ознаки і якості, зважаючи на суб'єктивний характер висловлюваної інформації [там само].

У словнику лінгвістичних термінів за ред. С. Єрмоленко (2001 р.) експресивність схарактеризовано як «здатність мовної одиниці передавати експресію» [2, с. 56]. На цьому рівні розрізняють адгерентну експресію, яку набуває вислів тільки в певному контексті або ситуації спілкування, а також інгерентну експресію, що внутрішньо притаманна вислову як одиниці мови. Натомість під «експресією» розуміють, по-перше, виразність, підкреслену почуттєвість мови; по-друге, власне ті виразово-зображальні властивості мови, що закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для створення образності, емоційності висловлювання [2, с. 57]. На тлі такого визначення постає питання про емоційну

складову виражального потенціалу тої чи тої лінгвоодиниці, на що звертають увагу сучасні дослідники, наголошуючи, що експресивність тісно пов'язана з емоційністю, тобто з вираженням емоцій у людини, але їх не можна ототожнювати, оскільки експресивність є ширшою за емоційність [12, с. 112]. У лексикографічній праці «Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця» С. Дорошенка (2024 р.) саме явище експресивності визначено як «сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, що пов'язується з підсиленням логічного змісту висловлення, з вираженням суб'єктивних оцінок з позитивною чи негативною конотацією для увиразнення тексту» [12, с. 112].

Отже, підсумує таке: експресивність як семантико-стилістична категорія виявляє зв'язок з емоційністю, логічною оцінністю, стилістичним значенням, але ототожнювати її з цими поняттями не варто. Емоційне навантаження мовних одиниць завжди є експресивним, однак не кожне експресивне явище належить до емоційних, хоч у багатьох працях з цієї проблематики науковці вивчають специфічно марковану лексику, номінуючи її експресивно-емоційною. Ця лексика передає насамперед суб'єктивну оцінку мовцем явищ дійсності, виражену в такому спектрі додаткового стилістичного забарвлення: урочистий, піднесений, пестливий, фамільярний, іронічний, зневажливий.

Як зазначалося вище, експресивність мовних одиниць ґрунтується на певних соціо-, психолінгвістичних та власне мовних критеріях оцінки виражальних засобів. Зважаючи на цю концепцію аналізу експресивів у текстах художньої літератури, звертаємо увагу на лексичні засоби експресивізації мовлення персонажів, до яких удається А. Кокотюха у процесі втілення свого авторського задуму в побудові сюжету, розкритті характеру героїв, їхніх емоційних реакцій, мотивацій і вчинків [9]. Обстежені художні тексти дають підстави зробити висновок про активне вживання експресивно маркованої лексики, вираженої лексико-граматичними класами слів (іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками), які беруть участь у моделюванні експресивних контекстів, урізноманітнюють художній простір твору.

Українська дослідниця Н. Бойко зазначає, що для експресивів-іменників, до яких варто зарахувати загальнооцінні слова та експресиви назв осіб, визначальними є семи 'емотивність' й 'оцінність', для прикметників та дієслів – 'параметричність' й 'інтенсивність', які передають незвичайний ступінь вияву ознаки, якості денотата чи кваліфікують дію як дуже інтенсивну або навпаки – повільну, мляву [1, с. 438]. Найбільшою за кількісним виміром є група експресивів, реалізованих дієслівною лексикою. З-поміж таких одиниць активно вживані автором номінації різноманітних емоційних станів персонажів, їх поведінкових реакцій у тій чи тій ситуації спілкування: *То й говоримо по ділу, – набундючився Гайдамака* [13, с. 25]; *Ну так себе і прикрась! – почав гарикатися Данько* [13, с. 41]; *А якщо він такий нервовий, то, може, він нас узагалі покалічить? – буркнув Бодя* [13, с. 92]; *І він скаже, чий привид ховається всередині? – гмикнув Бодя* [13, с. 45]; *А тобі так хочеться перед нею похвалитися? – підкуснув Богдан* [13, с. 115]; *Сто років ви нам потрібні! – пирхнув Гайдамака* [13, с. 205] та ін.

Варто звернути й увагу на домінування в аналізованих художніх текстах дієслівних емоційно-експресивних форм на позначення рухів, здебільшого тих лінгвоодиниць, які вербалізують специфіку пересування когось, що забезпечує динаміку сюжету, надає йому певний ступінь експресивного забарвлення. Наприклад: *Краще вже сьогодні чкурнути. Для війни сили нерівні* [13, с. 10]; *За кілька секунд він гарикнув: «Тричотири!» – і вони чкурнули через дверний отвір, перетнувши залу впоперек* [13, с. 50]; *Тоді звівся на рівні ноги і, озираючись, чкурнув у темряву* [13, с. 103]; *Бо найгірше сталося тоді, коли з інших дверей витрусився лиховісний патлатий Туман* [13, с. 192]; *Та хай собі паняє... куди хоче <... >* [13, с. 34] тощо. Особливості пересування персонажів передано експресивними дієсловами, у семантиці яких відображено поведінкові стратегії дітей і підлітків, схарактеризовано швидкість та інтенсивність руху, хронологічні виміри перебігу дії, а саме: *Тому, щоб не вештались вулицями, Данило запропонував піти за течією річки* [13, с. 43]; *Просто вешталися, як завжди, біля річки?* [13, с. 191];

У нього теж було щось на умі: він неквапом **чвалав** за хлопцем [13, с. 56]; Тепер привид перетворився на хлопчачу постать, і та постать **рвонула** до найближчого вікна, **вилетіла** з нього з криком і **геннулася**, наче жаба, на траву [13, с. 63].

Дієслова-експресиви на позначення акту мовлення, засвідчені у творах автора, конкретизують та уточнюють базові уявлення про цей процес, акцентуючи передусім на емоційно-почуттєвих особливостях персонажів, допомагають зберегти динаміку та манеру спілкування підлітків, відтворити характер вимови, інтонацію, якість, темп, висоту мовлення тощо. Наприклад: *Навіть не кричав – **верещав** з величезного переляку* [13, с. 62]; *<...> не проговорив – **прогарчав** сусід Гришко* [13, с. 106]; *Та ні, ми нічого <...> – **пробелькотів** Богдан* [13, с. 106]; *Темно ж, – **буркнув** Богдан* [13, с. 109]; *За їхніми спинами **гмикнув** Льонька* [13, с. 120]; *Зате Богдан цілу дорогу йому лише про рибу **торочив*** [13, с. 5]; *Та не треба мені вашої руки, – **промимрив** у відповідь грубий голос* [14, с. 12]; *Запитай про це дельфіна, як зустрінешся з ним, – **огризнувся** Богдан* [15, с. 44]. Непоодинокими в аналізованих текстах є лінгвоодиниці, зокрема й дієслівні форми в наказовому способі, що вказують на взаємозв'язок мовлення і мислення, відображають надмірну емоційність, невміння стриматися в момент емоційної напруги, говорити, не обдумавши, як-от: ***Ляпай**, не думай* [13, с. 167]; ***Не каркай!** – вирвалося у Варвари* [14, с. 12]; *Він охоче все розкаже, бо любить на такі теми **побазікати*** [13, с. 115]; *Ну, коли ти **бовкнув** про скарги* [13, с. 167] та ін.

За нашими спостереженнями, саме в діалоговому мовленні дієслівні форми набувають особливої експресії, оскільки демонструють характеристику стосунків між комунікантами, емоційне домінування одного персонажа над іншим, репрезентують його бажання ствердитися серед однолітків, підтримувати образ власного «Я». За таких умов можуть бути передані досить різнопланові емотивно-аксіологічні значення як доброзичливого, так і командно-зневажливого характеру, а саме: *Де це ховатися монстрам, як не на кладовищах? Хай навіть корабельних! Все, **рулимо** туди на розвідку!* [15, с. 47]; *А ти, Бодя, раз такий грамотний – **дуй** під землю сам! І побачимо, скільки ти там будеш лазити!* [14, с. 38].

За нашими спостереженнями експресивні дієслова на позначення емоційних станів та почуттів, часом описаних невербально, фізіологічних процесів, властивих людині, інтелектуально-аналітичної діяльності, хоч і не мають кількісної переваги в досліджуваних творах, однак демонструють передбачуваний ступінь обізнаності автора з підлітковим мовленням, з процесами осмислення інформації і, відповідно, їхніми стилістично зниженими номінаціями. Наприклад: *Все, – подумав Богдан. – Амба. **Пропав. Спалився*** [14, с. 102]; *Вчився Данько у спеціалізованій школі, старанно **зубрив** англійську мову* [13, с. 29]; *Хоч поле, хоч ліс, хоч місто – будь-яка місцевість для військової людини – квадрат. Не **доп'яв**?* [13, с. 166]; *Ніби по команді решта хлопців прийняли ту ж саму позу і на диво злагодженим хором так само **зареготали*** [13, с. 56]; *Данило тим часом невдоволено **зиркнув** на Богдана* [13, с. 118]; *Хлопці вкотре **втупилися** у вішовані рядки* [13, с. 146] та інші. Такі експресивні лінгвоодиниці, наповнені різноманітними оцінно-емотивними смислами, формують додаткові значеннєві нашарування, без яких мовлення персонажів стає менш виразним і штучним.

Фактичний мовний матеріал засвідчує, що іменникові компоненти в системі діалогів з оціночними судженнями мають здебільшого негативну семантику і вжиті автором для підкреслення культурно-соціального статусу співрозмовника, увиразнення емоційних посилів, власних підліткової субкультури. Наприклад: *Аякже! Увесь цей берег наш, нашої **банди**, – і він кивнув на хлопців, що вишикувалися за його спиною* [13, с. 8]; *Йому навіть захотілося, щоб дивна дівчинка Галка знову нацькувала на всю цю **гонкомпанію** свого скаженого страуса Футбола* [13, с. 8]; *Ми, **чувак**, у себе вдома. Оце, – Льонька обвів рукою докола, – наш дім і наш край* [13, с. 192]; *Ось і тутешня **шпана** <...>* [13, с. 42]; *Що можу сказати? Боїться **пацан*** [13, с. 55]; *Печера Змія на поганий настрій навертає, сумні думки навіює, от маєш, **пацане**...* [14, с. 55]. Уживання стилістично знижених молодіжних сленгізмів на кшталт *чувак, банда, шпана, пацан,*

гопкомпанія засвідчує так звану лінгвістичну компетентність представників підліткової субкультури, що забезпечує якісне і змістовне моделювання емотивно-оцінного простору тексту [16].

У подібному контексті можуть бути вжиті експресивні іменники, що характеризують людину з урахуванням її першорядних, важливих для підлітка, особливостей, рис (з позиції віку, статі, родинних чи приятельських зв'язків тощо), які щонайперше привертають увагу і стають визначальними для формування експресивного значення. Наприклад, зафіксовано експресиви, виражені субстантивованими прикметниками на кшталт *Он старий твій бандитів ловить, правильно?* [13, с. 23]; *Вибач мені, Футболе! Прости, старий, не хотів я!* [15, с. 35], іменниками, що вказують на гіперболізовані показники росту і статури людини з урахуванням емоційного напруження, яке виникає при зоровому контакті з таким співрозмовником, а саме: *Ага! – реготнув Богдан. – Точно, справжній людоджер! Хрум – і немає тебе!* [13, с. 81].

У мовленні персонажів А. Кокотюхи вдало підкреслено певні фізичні та розумові вміння й навички людини, яка отримує миттєву й влучну номінації від учасника комунікативної взаємодії, як-от: *Злазь, ковбой! Тепер – моя черга* [13, с. 96]; *Це спочатку образився, ясна річ. Потім швидко розізлився. От же ж герой! Кажанів налякався!* [14, с. 42]; *Поки ніхто не довів, що привидів там нема, різні наївняки думатимуть, що вони там є* [13, с. 42]. 3-поміж назв на позначення осіб у взятих до аналізу творах трапляються емотивно-оцінні метонімічні перенесення, які надають сюжету виразності, а самі експресивні синекдохи акцентують на прикметних рисах зовнішності персонажів тим самим роблячи їх помітнішими і цікавішими: *Довершували образ клапаті вуха. Власне, через них у Подолянах його так і прозивали – Вухо* [14, с. 6]; *Кашикет несильно замахнувся, кинув з палуби швартовий трос* [15, с. 14].

Аналіз виявив, що номінації персонажів також можуть набувати експресивного значення, зважаючи на нетиповість поведінки, рис характеру, вікових чи гендерних упереджень, що посилено відповідними суфіксами зі значенням пестливості, зменшено-пестливості, згрубілості: *А дівчинка з кісками Гайдамаці точно не байдужа* [13, с. 21]; *І Галка зрозуміє, теж не дурне дівчисько* [13, с. 93]; *Як воно все було, хлоп'ята?* [13, с. 107]; *Песик мене знає, не скривдить* [13, с. 34]; *Добре, що ми тільки про дівчисько і пташицько товчемо?* [13, с. 22]. У художніх текстах така тенденція також проявляє себе в найменуванні тварин, поведінка яких викликає супровідну емоційну реакцію в людини і формує негативну оцінку. Наприклад, після фізичного конфлікту хлопців зі страусом останній отримує образливі номінації *курка драна, африканський футболіст*, що репрезентують негативні емотивні смисли, а саме: *Нормально, – буркнув Данько, чухаючи забите місце. – Уу, курка драна...* [13, с. 95]; *Це єдине, чим можна забавити страуса: буцнеш м'ячика ногою, і все, довго цей африканський футболіст ганятиме його полем* [15, с. 95].

Варто зауважити, що в межах художніх контекстів зафіксовані нечисленні експресиви, виражені інвективною лексикою, що посилюють емоційну напругу спілкування між підлітками, як-от: *Дурню, тепер синець буде!* [13, с. 40]; *Сам ти потвора! Ось за потвору і маєте!* [13, с. 16]; *Ну, ти гадаєш, що я вже повний дурбелік* [13, с. 163]; *Дурний ти! – махнув на нього рукою Гайдамака* [13, с. 8]; *А я не дурень! – образився Вухо. – Сам дурний!* [14, с. 125].

Як свідчить фактичний матеріал, оцінювати та характеризувати осіб, предмети, явища в експресивному ключі дають змогу прикметникові одиниці, які вербалізують своєрідну реакцію персонажів на властивості, якості, зовнішні та внутрішні ознаки кого або чогось з урахуванням емотивно-оцінних намірів у співрозмовника. У проаналізованих контекстах завдяки прикметникам-експресивам актуалізовано інформацію, ґрунтовану на особливостях емоційного стану та поведінки персонажів, їх інтелектуальних здібностях: *Данько сидить, і понурий-понурий* [13, с. 36]; *Богдан думав лише якусь мить, зістрибнув униз і як міг близько підійшов до зухвало дівчиська* [13, с. 51]; *Покажу. Тільки з вами буду! – до дівчинки повернулася зухвала впертість* [13, с. 82]; *А мені не видно, – відповів Богдан капризним тоном* [13, с. 165]; *Тобто Данило Лановий був типовий «книжковий» хлопчик* [13, с. 29] тощо. Наведені текстові ілю-

страції демонструють, що оцінна семантика експресивних лінгвоодиниць супроводжується емотивними смислами і передбачає відповідність явища чи стану певному стандарту, враховуючи прийняту в суспільстві норму та рівень її дотримання чи порушення у відповідній субкультурі. За таких умов соціальної та культурної детермінації певного ступеня експресивності набувають відносні прикметники, як-от: *Ніколи не бачив **київський** хлопець такої краси* [14, с. 29]; *Дуже захотілося **київському** хлопцеві сподобатися **подільській** рудючці* [14, с. 29]. Експресивність подібних атрибутивних елементів *київський* і *подільській* у структурі висловлення залежить від виразності й експресивності первинних денотатів *Київ* і *Поділля*, до яких апелює автор через внутрішнє мовлення персонажа.

Увираження та підсилення експресивної семантики лексичних одиниць здійснено за рахунок актуалізації певної мотивувальної інформації про емоційний стан мовця, його манеру висловлюватися, оцінювання ним певних ситуацій спілкування, що має вираження у формі прислівників-експресивів, часто уживаних автором. Наприклад, емоційну напругу передано в таких контекстах: *А спробуй відгадай! – Льонька **роздратовано** сплюнув під ноги* [13, с. 22]; *Так я й знав, – **роздратовано** та з нотками глибокого суму в голосі мовив Данило* [13, с. 156]; *Ну й для чого ти це зробив? – **грубувато** запитав Бодя* [13, с. 34]; *То ви граєтесь? – **знущально** перепитала Галка* [13, с. 89]; *А зараз звучала **лиховісно**, наче пророчила біду і неприємну зустріч* [13, с. 60]; *Та знаю, – **вже не так люто** промовив дядько Сашко* [13, с. 106]; *На онука зиркнув **суворо**, на Данила з Богданом – **недовірливо*** [13, с. 118]; *По прощалися з дідом **сердечно*** [13, с. 123]. Окрім того, прислівники дають змогу розкрити внутрішній світ персонажів-підлітків, акцентуючи на їхніх рисах характеру, фізичних здібностях, уміннях надати ситуації спілкування «живого звучання»: *А ти думав! – **хвалькувато** вигукнув Льонька. – Я – Гайдамака, мене тут усі знають* [13, с. 8]; *Вилазьте! – **милостиво** дозволила Галка* [13, с. 17]; *Бувають, – **уперто** торочив Богдан* [13, с. 42]; *Отож, умови такі, – **діловито** заговорив Гайдамака* [13, с. 59]; *Що тут скажеш, коли оце щойно у всіх на очах **ганебно** тікав* [13, с. 63]; *Не дуйся, ти сам винен, – **миролюбно** заговорив Данько* [13, с. 63]; *Здоров, – **привітався** Данько **миролюбно*** [13, с. 116]; *Гайдамака **промовисто** помовчав, а тоді **урочисто** прорік <...>* [13, с. 25]; *Злізши зі спини приборканого птаха, Богдан **поклоунськи** вклонився глядачам* [13, с. 97]; *Здоровенькі були, – **замість відповіді **блазнювато** вклонився** Льонька* [13, с. 191]. У наведених ілюстраціях експресивізація постає як наслідок узаємодії контексту із семантичною структурою мовної одиниці, що дає змогу змодельовати емотивно-оцінні та образні значення. Відповідно до проаналізованих текстових фрагментів, на нашу думку, саме прислівники посилюють у мовленні підлітків ті чи ті експресивні факти, що виникають на основі складних психічних актів, вікових та фізіологічних особливостей: прагнення проявити чи підсилити своє «Я», балансувати емоційний стан, задовольнити свої емоційні потреби чи самоствердитися, викликати бажану емоційну реакцію у співрозмовника тощо.

Висновки. Результати проведеного дослідження відображають особливості експресивізації мовлення персонажів у художніх творах засобами лексичного рівня, що відбувається як у семантико-прагматичній площині, так і є суттєвим засобом образотворення. Експресеми, засвідчені у творах для дітей та підлітків А. Кокотюхи, мають психологічну природу, демонструють емотивно-аксіологічні параметри процесу спілкування у підлітковій субкультурі і, відповідно, є вагомим засобом вербалізації мовомислення молоді та виявів ідіостилі письменника. Обстежені художні тексти дають підстави зробити висновок про активне вживання експресивної лексики, її участь у моделюванні експресивних контекстів діалогічного мовлення персонажів-підлітків. Це насамперед розмовна лексика, якій притаманна невимушеність, виразність, емоційність, ситуативна зумовленість, підкреслена невербальними засобами, відображеними в поведінкових реакціях головних героїв. Уміле авторське вживання експресивно-емотивної лексики набуває як позитивного, так і негативного забарвлення, виступає виразником комунікативних намірів персонажів, створює загальну емоційну тональність твору та підкреслює соці-

альний статус комунікантів, як-от: підлітковий вік, рівень освіченості та морально-культурних цінностей, вихованість, гендерні стереотипи тощо.

Перспективними вважаємо й подальші вивчення експресивного потенціалу мовних засобів, зокрема й фразеологічних одиниць, як важливої складової ідіостилю сучасних українських письменників, зважаючи на діапазон творів для дітей та підлітків, у яких у художній формі розкрито особливості мовлення людей різних вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : ТОВ Аспект-Поліграф, 2005. 550 с.
2. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 223 с.
3. Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія «Лінгвістика і літературознавство» : міжвуз. зб. наук. ст. 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 468–476.
4. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Острогор : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 129–131.
5. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
6. Волчанська Г. В., Гейко Д. Є. Лексичні експресиви в романі В. Шкляра «Троща». *Наукові записки ЦДУ імені Володимира Винниченка*. Серія : Філологічні науки : зб. наук. праць. Кропивницький : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 2(205). С. 23–30.
7. Бортун К. О. Стилестичний потенціал емоційно-експресивної лексики у романах Дари Корній. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. Вип. 21. С. 15–20.
8. Зінчук Р. С., Деркач Л. М. Емоційно забарвлена лексика в романі Володимира Лиса «Століття Якова». *Нова філологія*. 2022. № 86. С. 54–60.
9. Майборода Н. Г. Лексичні засоби мовної експресії в романі Андрія Кокотюхи «Таємне джерело». *Український смисл*. 2016. № 2016. С. 159–168.
10. Томіленко Л. Експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон». *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 77–81.
11. Українська мова : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
12. Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Харків : Вид-во Іванченка І. С. 2024. 400 с.
13. Кокотюха А. Таємниця козацького скарбу. Детективна повість. Київ : АБАБАГАЛАМАГА, 2010. 224 с.
14. Кокотюха А. Таємниця зміїної голови. Пригодницький детектив. Київ : АБАБАГАЛАМАГА, 2018. 256 с.
15. Кокотюха А. Таємниця підводного човна. Пригодницький детектив. Київ : АБАБАГАЛАМАГА, 2013. 272 с.
16. Павелків В. Р. Підліткова субкультура як психологічний феномен: теоретичний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 243–248.

Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 02.09.2025

Опубліковано: 16.10.2025